

hentes også til dansk historie. Værket vidner om forfatterens utrættelige samlerflid og intense optagethed af ægte lærdom.

Holger Hjelholt.

En yngre engelsk Historiker, W. E. Mosse, Senior Lecturer ved Universitetet i Glasgow har givet et vægtigt Bidrag til den Droftelse, der i en Aarrække har været fort om Betydningen og Rækkevidden af Bismarcks Indskud i den tyske Enhedsbevægelse. Medens en ældre Tids Forskere overvejende beskæftigede sig med den indre-tyske Udvikling, har Meningsbrydningerne senere samlet sig mere om Europas Holdning til Datidens Begivenheder i vort sydlige Naboland, og Dr. Mosses Thesis, som opstilles straks i Indledningen, er her, at »man vanskeligt kan godkende den Opfattelse, at Bismarcks Diplomati, hvor dygtigt det end var, alene skulde have været i Stand til at forhindre Dannelsen af fjendtlige Koalitionere«, og det er denne Betragtningssmaaade han nu har begrundet i et betydeligt og veldokumenteret Værk: *The European Powers and the German Question 1848—71 with Special Reference to England and Russia* (Cambridge University Press 1958).

Det vil altid være vanskeligt, ja, egentlig umuligt strængt at begrænse en saadan Undersøgelse. Fremstillingens Strøm løber da ogsaa her snart rask og strid, snart breder den sig mere stillestaaende. Men man vil næppe nogensinde bebrejde Forfatteren, at han giver for meget. Det er et vældigt Arkivmateriale, som her er samlet og fremlagt til Forklaring af de nævnte europæiske Stormagters skiftende Politik overfor Tyskland fra Revolutionen i 1848 til Rigsdannelsen i 1871. Hidtil ukendte Træk i det store Spil drages nu frem i Dagens Lys, saaledes at Bismarck efter Fyrstemødet i Frankfurt, August 1863 virkelig overvejede at gaa til Opgør med Østrig og sonderede i Petersborg, angaaende Ruslands Stillingtagen i et saadant Tilfælde (S. 133/3). — Det viser forøvrigt til fulde, hvor berettiget den Vurdering af Spændingen i Tyskland paa daværende Tidspunkt var, som fik den danske Regering til at gaa videre med Forfatningsforslaget i Efteraaret 1863. Paa samme Maade er det nyt, at den russiske Gesandt i London, Baron Brunnov, i Maj 1864 ønskede at forlade Konferencen, hvis Traktatgrundlaget for 1852 ikke kunde fastholdes, men i Udenrigsministeriet ved Neva-Floden valgte man en anden Taktik (S. 193). — Begge Episoder fra en Periode, som ligeledes er kendt Land for Anmelderen.

Med alt dette er ogsaa Arkivmateriale til hele det omhandlede

Tidsrum stærkt gennemarbejdet. Der er Grænser for hvad Nyland, som her, rent kildemæssigt, kan indvindes. Men Tyngdepunktet i Dr. Mosses Værk ligger ogsaa paa et andet Punkt. Han har en beundringsværdig Evne til at analysere en mellemstatslig Situation og derved at klargøre de Ændringer, som er foregaaet, de Forskydninger i Stormagternes indbyrdes Forhold, som er indtraadt, og derved at udrede den Skiften og Udvikling, deres Politik har undergaaet; paa mange Punkter naaer han saaledes frem til en slaaende rigtig Periodeinddeling. Interessant er bl. a. Paavisningen af, hvor omfattende Virkningerne var af Nationalitetsbevægelsens Fremstød ved Slutningen af 1850'erne og i første Halvdel af 1860'erne, det han kalder »den anden Revolution« (S. 81 flg.); den første er den i 1848.

En Anmelder i »Times Literary Supplement« har anket over, at Dr. Mosse ved sine Vurderinger af Magtkampen ikke har taget det nødvendige Hensyn til de militære Faktorer. Det lader sig høre. Maaske fordyber han sig ogsaa for meget i de politiske og diplomatiske Manøvrer. Han miskender ikke det ideologiske Indslag i Udviklingen, men til Tider ser han næppe Skoven for bare Træer. Det er rigtigt, at Skuffelse over og Træthed ved Lord Palmerstons Udenrigspolitik førte England ud i »den glimrende Ensomhed« (S. 365), men medvirkende var ogsaa i høj Grad Liberalismens Uvilje mod alle bekostelige Statsforetagender og dens almindelige moralske Verdensanskuelse. Dr. Mosse ser iøvrigt klarere, hvordan en konservativ Statsopfattelse gaar som den røde Traad gennem Nikolaus I's og Alexander II's Indstilling til europæisk Politik, men han er ikke opmærksom paa, i hvilken Grad dette præger Czarrigets Optræden i den dansk-tyske Konflikt. Det var kun i første Halvdel af 1848, at Czar Nikolaus vendte sig bestemt mod det dengang afgjort revolutionære Tyskland, og bag ved hele det russiske Udenrigsministeriums Passivitet og tyskprægede statsretslige Argumentation ligger Alexander II's Forestilling om, at det nu — efter 1855 — var et »revolutionært« Parti, der raadede i København.

Det dansk-tyske Mellemværende faar i Dr. Mosses Bog gennemgaaende en lignende Behandling som i andre udenlandske Historieværker, ikke fordi Forfatterne er uvenligt stemt overfor Danmark, men fordi det af sproglige Grunde er den anden Parts Fremstillinger, de kender. Dr. Mosses Opfattelse af Arvespørgsmaalet er saaledes den stærkt forenklede vulgær-tyske (S. 183 154). Han mener ligeledes, at November-Forfatningen betød Inkorporation af Slesvig (S. 150, 152), og ved ikke, at Forholdet mellem Kongeriget og Hertugdømmet ikke forandredes med en Tøddel, at

det kun var indre hjemme-politiske Grundlovsbestemmelser, som ændredes. Han forstaar derfor ikke, at det springende Punkt var, at den nærmere Forbindelse mellem Slesvig og Kongeriget end mellem Slesvig og Holsten, som bestod siden 1858, her befæstedes i Strid med Tilsagnene fra 1851—52. Men denne Tilstand havde Det Tyske Forbund selv tilvejebragt med Kravet om Fællesforfatningens Ophævelse for Holstens og Lauenburgs Vedkommende. Derfor forbigaar han ogsaa Halls afgørende Spørgsmaal til Lord Wodehouse under Pressionen i December 1863: Vil November-Forfatningens Ophævelse betyde Standsning af Forbundseksekutionen? hvad den engelske Udsending maatte besvare benægtende. Og dermed var Sagen klar for den danske Regering.

Dette berører dog kun en Enkeltlinje i Dr. Mosses Værk, som imidlertid maa paapeges i et dansk historisk Tidsskrift. Men Manglerne her rækker ikke ved Rigtigheden af hans endelige Konklusion, at »Bismarcks Værk var stort, men ikke overmenneskeligt« (S. 374). Derimod maa man tage Forbehold overfor en følgende Bemærkning om, at under de forhaandenværende »Omstændigheder vilde de Træk, Bismarck foretog, have meldt sig selv for enhver »konservativt indstillet« preussisk Statsmand«. Hans Korrespondance med Leopold v. Gerlach viser, at de ikke gjorde det for »enhver«. Og vilde den frygtagtige Friherre v. Schleinitz og den brøsigte Grev Albrecht v. Bernstorff virkelig have kunnet handle med den Blanding af Forsigtighed og Vovemod, som var Otto v. Bismarcks Kunst? — Man tvivler, men giver forøvrigt Dr. Mosse Ret i hans fundamentale Paastande.

Erik Møller.

Af professor i Köln *Theodor Schieder*, der har efterfulgt Ludwig Dehio i redaktionen af »Historische Zeitschrift«, foreligger der nu en lille samling af afhandlinger eller essays under titlen »*Staat und Gesellschaft im Wandel unserer Zeit. Studien zur Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*« (München. 1958. 207 sider). Som forf. i forordet siger, er afhandlingernes hovedemne forholdet mellem stat og samfund, den politiske forfatning og de sociale tilstande, et af den moderne verdens problemer, måske dens væsentlige problem. Skønt afhandlingerne hovedsagelig drøfter tyske forhold, undlader de heller ikke at tage hensyn til den almindelige udvikling i Europa (delvis Amerika). Den lille bog aflægger et smukt vidnesbyrd om forf.s store kyndighed og klare omdømme.

Samlingen indledes med den største — og med noter rigest forsynede — afhandling »Das Problem der Revolution im 19. Jahr-